

O'qituvchi shaxsiyati - ta'lim va tarbiya samaradorligining asosiy omili

Javohir Yuldashev
Namangan davlat pedagogika instituti
Nigora Jamolxonovna Xayrullayeva
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim va tarbiya tizimida o'qituvchi shaxsining hal qiluvchi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O'qituvchining kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyat uning shaxsiy fazilatlari, pedagogik mahorati, umumiy madaniy saviyasi hamda ijodiy salohiyati bilan bevosita bog'liqligi asoslab beriladi. Shuningdek, pedagogik jarayon samaradorligida o'qituvchi shaxsining ta'siri, uning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlari va ta'limga ijodiy yondashuvi muhim omil sifatida yoritiladi. Maqolada o'qituvchi shaxsini rivojlantirish zarurati va uning zamonaviy ta'lim tizimidagi ustuvor ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari o'qituvchi shaxsining pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlashdagi yetakchi rolini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi shaxsi, pedagogik faoliyat, ta'lim samaradorligi, pedagogik mahorat, kasbiy tayyorgarlik, ijodiy salohiyat, pedagogik jarayon, shaxsiy fazilatlari, ta'lim tizimi, o'qituvchi roli, pedagogik yondashuv, kasbiy rivojlanish

Teacher's personality is the main factor in the effectiveness of education and upbringing

Javohir Yuldashev
Namangan State Pedagogical Institute
Nigora Jamolkhonovna Khayrullayeva
Tashkent International University of Chemistry, Namangan Branch

Abstract: This article scientifically and theoretically analyzes the crucial role of the teacher in the education and upbringing system. It is substantiated that the success of a teacher in his professional activity is directly related to his personal qualities, pedagogical skills, general cultural level and creative potential. Also, the influence of the teacher's personality, his interaction with students and creative approach to education as an important factor in the effectiveness of the pedagogical process are highlighted. The article reveals the need to develop the teacher's personality and its

priority in the modern education system. The results of the study show the leading role of the teacher's personality in ensuring the effectiveness of the pedagogical process.

Keywords: teacher's personality, pedagogical activity, educational effectiveness, pedagogical skills, professional training, creative potential, pedagogical process, personal qualities, education system, teacher's role, pedagogical approach, professional development

Ma'lumki, ta'lim va tarbiya tizimi jamiyatning intellektual salohiyatini ko'paytirishning asosiy manbai hisoblanadi. Ushbu tizimdagi asosiy pozitsiyani o'qituvchi egallaydi, chunki u umumta'lim maktabining rivojlanishini belgilaydi. Ta'limning muvaffaqiyati to'g'ridan-to'g'ri o'qituvchining shaxsiyatiga, uning kasbiy va umumiy madaniy tayyorgarligiga, ijodiy salohiyatiga bog'liq. K.D.Ushinskiyning so'zlari hanuzgacha dolzarb bo'lib qolmoqda: tarbiyada hamma narsa o'qituvchining shaxsiyatiga asoslangan bo'lishi kerak, chunki tarbiyaviy kuch faqat inson shaxsiyatining tirik manbasidan kelib chiqadi. Hech qanday Nizom va dasturlar, muassasaning sun'iy tanasi, qanchalik ayyor bo'lmasin, ta'lim sohasidagi shaxsni o'rnini bosa olmaydi.

O'qituvchining muvaffaqiyati nafaqat uning arsenalida mavjud bo'lgan ta'lim va tarbiya usullari bilan belgilanadi, balki ko'proq uning shaxsiyati, fe'l-atvori, mahorati, talabalar bilan munosabatlari, biznesga ijodiy munosabati bilan belgilanadi. O'qituvchining shaxsiy xususiyati pedagogik jarayon muvaffaqiyatining asosiy sharti va vositasidir, uni na o'quv qo'llanmalari, na mohirona bajarilgan uslubiy ishlanmalar o'rnini bosa olmaydi. O'qituvchi o'z vazifasini faqat ilmiy bilimlar, pedagogik ko'nikmalar bilan doimiy ravishda boyitib, shaxsiyatini takomillashtirib, pedagogik mahoratga erishgan taqdiridagina bajara oladi.

Psixologik xususiyatlar orasida pedagogik fikrlash, pedagogik aks ettirish, pedagogik o'z-o'zini anglash, pedagogik tasavvur, pedagogik o'zini o'zi baholash, pedagogik kuzatish, pedagogik prognozlash, bag'rikenglik, hamdardlik va boshqalar (A.K.Markova) umume'tirof etilgan. Pedagogik fikrlash, pedagogik aks ettirish, o'z fikrlari, harakatlari, munosabatlari va boshqalarni boshqarish qobiliyati qanchalik rivojlangan bo'lsa, pedagogik faoliyat shunchalik qiziqarli va samarali bo'ladi.

Shaxsiyat-bu bir-biriga bog'liq va o'zaro bog'liq bo'lgan bir qator substruktsiyalardan iborat murakkab ijtimoiy-psixologik ta'lim. Ijtimoiy-psixologik adabiyotlarda shaxsni yagona va umume'tirof etilgan xususiyatlari hali to'liq rivojlanmagan. K.K.Platonov tomonidan ishlab chiqilgan shaxsning psixologik kontseptsiyasiga ko'ra, yetakchi quyi tuzilmaning mazmuni shaxsning ijtimoiy yo'nalishi, uning etakchi munosabatlari va ehtiyojlari tizimi, motivlari, ideallari, qarashlaridir.

“Birinchi substruktsiya shaxsning yo‘nalishi, munosabati va axloqiy xususiyatlarini birlashtiradi. Ushbu pastki tuzilishga kiritilgan shaxsiyat elementlari (xususiyatlari) to‘g‘ridan-to‘g‘ri tabiiy moyilliklarga ega emas va individual ravishda singan sinfiy ijtimoiy ongni aks ettiradi. Ushbu kichik tuzilma ta‘lim orqali shakllanadi. Bu ijtimoiy shartli. Qisqasi, uni shaxs yo‘nalishining pastki tuzilishi deb atash mumkin ...” Shaxsning yo‘nalishi diqqatga sazovor joylar, istaklar, qiziqishlar, dunyoqarash, e‘tiqodlarni o‘z ichiga oladi (K.K.Platonov).

Ikkinchi substruktura shaxsning tajribasi tarkibiga kiradigan barcha narsalarni o‘z ichiga oladi: bilim, ko‘nikma, haqiqiy qobiliyat, umumiy madaniyat va rivojlanish, o‘rganish orqali shaxsiy tajribada olingan ko‘nikmalar, odatlar.

Uchinchi substruktura shaxsning kognitiv, hissiy va ixtiyoriy jarayonlarining xususiyatlari bilan shakllanadi. Uchinchi substruktura - aqliy jarayonlarning o‘ziga xos xususiyatlari - “voqelikni aks ettirish shakllari sifatida aqliy jarayonlarning individual xususiyatlariga bog‘liq bo‘lgan shaxsiy xususiyatlar” ni o‘z ichiga oladi.

To‘rtinchi substruktura-shaxsning biopsixik substrukturasi-irsiy ravishda aniqlangan shaxsiy xususiyatlarni qamrab oladi va temperament xususiyatlarini (shaxsning tipologik xususiyatlari), jinsiy va yosh xususiyatlarini o‘z ichiga oladi. Shaxsning to‘rtta asosiy ierarxik jihatdan bir-biriga mos keladigan pastki tuzilmalari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, barcha ma‘lum shaxsiy xususiyatlarni o‘z ichiga oladi.

Biroq, dominant ta‘sir har doim shaxsning ijtimoiy tomonida qoladi - uning dunyoqarashi va yo‘nalishi, ehtiyojlari va qiziqishlari, ideallari va intilishlari, axloqiy va estetik fazilatlarini.

Shunday qilib, to‘rtta sifat guruhining o‘zaro ta‘siri jarayonida shaxsning dinamik tuzilishi shakllanadi:

1. shaxsning ijtimoiy shartli fazilatlarini;
2. uning tayyorgarlik darajasi (shaxsiyat tajribasi);
3. uning individual aqliy jarayonlarining xususiyatlari;
4. biologik jihatdan aniqlangan shaxsiyat xususiyatlari (temperament, asab tizimining turi, jismoniy nuqsonlar, og‘riqli og‘ishlar va moyilliklar).

O‘qituvchining shaxsiyatiga bo‘lgan ushbu talabdan kelib chiqib, uni bir necha guruhga bo‘lish mumkin:

1. Jamiyat vakili va ijtimoiy buyurtmani bajaruvchi sifatida talablar (mafkuraviy, siyosiy va axloqiy va pedagogik fazilatlar, e‘tiqodlar, xulq-atvor motivlari, umuminsoniy fazilatlar va xarakter xususiyatlari, burch va mas‘uliyat hissi);

2. Shaxsiy tajribaga oid talablar (o‘qitilayotgan fan bo‘yicha nazariy va uslubiy tayyorgarlik, pedagogik va psixologik savodxonlik, maxsus kasbiy ko‘nikmalar va qobiliyatlar-kognitiv, konstruktiv, kommunikativ, axborot, tashkiliy, umumiy rivojlanish);

3. Aqliy jarayonlarni rivojlantirishga qo'yiladigan talablar (pedagogik fikrlash, hissiy-ixtiyoriy fazilatlar);

4. Shaxsning psixofizik xususiyatlariga qo'yiladigan talablar (sog'liq holati, temperament, muvozanat, odamning kasb talablariga moslashishi).

A.K.Markova o'qituvchining shaxsiy tuzilishini taklif qiladi, unga quyidagilar kiradi:

1. Shaxsning motivatsiyasi (shaxsning fuqarolik, kognitiv, o'z-o'zini tarbiyalash yo'nalishi);

2. Shaxsiy xususiyatlar (pedagogik qobiliyatlar, xarakter va uning xususiyatlari, aqliy jarayonlar va shaxs holatlari);

3. Shaxsning o'ziga xosligi va o'ziga xosligini belgilaydigan ajralmas xususiyatlari (pedagogik o'z-o'zini anglash; individual faoliyat uslubi; ijodkorlik ijodiy salohiyat sifatida).

Pedagogik ijodkorlik o'qituvchining umumiy fazilatlarini (bilim, yangi tuyg'u, tahlil va introspektsiya qobiliyati, fikrlashning moslashuvchanligi, faollik, ixtiyoriy fazilatlar va boshqalar), shuningdek o'ziga xos pedagogik qobiliyatlari va shaxsiy fazilatlarini (pedagogik kuzatish, taqsimlangan e'tibor, to'plangan bilimlarni boshqalarga etkazish qobiliyati, idrok fazilatlarini, pedagogik xushmuomalalik, talaba shaxsiyatining rivojlanishini loyihalash qobiliyati) ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ijodiy faoliyat uchun juda muhim deb tan olingan (F.I.Gonobolin, N.V.Kuzmina, V.A.Slastenin, A.I.Shcherbakov) Tomonidan Ishlab Chiqilgan.

Haqiqiy hayotda shaxsiyatning umumiy va o'ziga xos xususiyatlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun tadqiqotchilar o'qituvchining shaxsiyatining quyidagi ajralmas xususiyatlarini ajratib ko'rsatishadi:

- * yo'nalish;
- * bilim;
- * qobiliyatlar;
- * ko'nikmalar.

O'qituvchi shaxsining yo'nalishi pedagogik maqsadlar tizimi va ularga erishish yo'llarini anglash, bolalar bilan muloqot qilish qobiliyati, ularni o'qitish va tarbiyalash istagi bilan bog'liq. Bu, birinchi navbatda, o'qituvchining dunyoqarashi, uning siyosiy va axloqiy ideallari bilan belgilanadi.

"Kasbiy yo'nalish deganda ular kasbga qiziqish va u bilan shug'ullanish tendentsiyasini anglatadi. Tushunchasi diqqat maqsad, faoliyatni rag'batlantiradigan motivlar va unga nisbatan hissiy munosabatni o'z ichiga oladi."

L.F.Spirin o'qituvchi shaxsining yo'nalishini o'qituvchining kasbiy faoliyatga va uning asosiy ob'ekti - bolaga bo'lgan faol munosabatlari tizimini belgilaydigan va shaxsning ma'naviy va ijtimoiy ehtiyojlarida, uning qarashlarida, xulq-atvor

motivlarida, munosabatlarida, umidlarida, ideallarida namoyon bo'ladigan dunyoqarash pozitsiyasi sifatida belgilaydi.

V.A.Slasteninning fikricha, "kasbiy va pedagogik yo'nalish o'qituvchining shaxsiyatining asosiy xususiyatlari to'plangan ramkani tashkil qiladi".

Shaxsning yo'nalishi o'z-o'zini rivojlantirish va professionallikning asosidir. Shakllangan, shaxsning xususiyatiga aylangan kasbiy yo'nalish hozirgi motivlar darajasiga ta'sir qiladi, faoliyat samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi shaxsining umumiy va o'ziga xos xususiyatlari o'zaro uzviy bog'langan holda pedagogik faoliyatning samaradorligini belgilovchi muhim omillar tizimini tashkil etadi. Ayniqsa, shaxsning yo'nalishi o'qituvchining kasbiy faoliyatida markaziy o'rin egallab, uning maqsadga yo'naltirilganligi, motivatsiyasi, bolaga bo'lgan munosabati va pedagogik qadriyatlarini aniqlab beradi. Yo'nalishning bilim, qobiliyat va ko'nikmalar bilan uyg'unlashuvi esa o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirib, ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini oshiradi. Shuningdek, tadqiqotchilar tomonidan ta'kidlanganidek, kasbiy yo'nalish o'qituvchining nafaqat faoliyatga bo'lgan qiziqishi, balki uning dunyoqarashi, ijtimoiy va ma'naviy ehtiyojlari, axloqiy ideallari hamda shaxsiy pozitsiyasini ifodalovchi kompleks tushuncha hisoblanadi. Bu esa o'qituvchining pedagogik jarayonda ongli, maqsadli va samarali faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Khayrullayeva, N. N. (2024). The Influence of Persian Classical Literature on English Literature. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics*, 3(4), 107-111.

2. Jamolxonovna, X. N. (2025). Gender tolerantlikni rivojlantirishda etnopedagogik metodlarning ilmiy-pedagogik ahamiyati. *Fergana methodical school*, (3), 108-114.

3. Jamolxonovna, X. N. (2025, October). THEORETICAL FOUNDATIONS OF STUDYING GENDER TOLERANCE IN STUDENTS BASED ON AN ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH. In *London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation (LIMCMRI)* (Vol. 2, No. 1, pp. 68-71).

4. Jamolxonovna, X. N. (2025, October). TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF GENDER TOLERANCE IN STUDENTS ON THE BASIS OF AN ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH (ON THE EXAMPLE OF PEDAGOGICAL SCIENCES). In *Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation–SICMRI 2025* (Vol. 1, No. 2, pp. 37-41).

5. Ogli, Y. J. A. (2024). The Content of the Introduction of the Development of the Axiological Approach in Future History Teachers. *JournalNX*, 10(10), 34-38.

6. Yuldashev, J. BO 'LAJAK TARIX O 'QITUVCHILARINING AKSIOLOGIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. DENE TÁRBIYASÍ HÁM SPORT, 251.

7. Yo'ldashev, J., & Xoljigitov, D. (2025, November). MATEMATIKA O 'QITUVCHILARI UCHUN RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH ZARURATI. In Scientific practical conference (Vol. 1, No. 1, pp. 459-462).

8. Yuldashev, J. (2024). DEVELOPING THE AXIOLOGICAL POSITION OF FUTURE HISTORY TEACHERS—AS AN IMPORTANT DIRECTION OF HISTORY EDUCATION. Академические исследования в современной науке, 3(50), 33-36.

9. Yuldashev, J. (2024). BO 'LAJAK TARIX O 'QITUVCHILARINI TAYYORLASH JARAYONIGA AKSIOLOGIK YONDASHUVNI JORIY ETISHNING METODIK XUSUSIYATLARI. Farg'ona davlat universiteti, (5), 6-6.

10. Mutalov, S. X. O. G. L., & Kamolova, A. O. Q. (2026). Bola tarbiyasida iqtisodiy va ekologik tarbiyaning ahamiyati va o 'rni. Science and Education, 7(2), 255-259.

11. Xayrullayev, M. M. O. G. L., & Kamalova, A. O. Q. (2024). Kimyo fanlarini o 'qitishda rolli o 'yinlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari. Science and Education, 5(11), 187-190.

12. Abduqodirov, A. A. O. G. L., & Kamolova, A. O. Q. (2025). Muzeylarning inson ongiga ta'siri va ijtimoiy roli. Science and Education, 6(3), 191-194.

13. Ibragimova, M., & Kamolova, A. (2026). Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi. Science and Education, 7(2), 264-267.

14. Avazjon o'g'li, A. R., & qizi KHOLIKOV, K. A. O. (2026). O'ZBEKISTONDA MILLIY MAKTAB MUOMMOSI BOSQICHLARI VA UNING ZAMONAVIY YECHIMLARI. TADQIQOTLAR, 77(2), 136-140. Kamolova, A. O. Q., & Murodullayev, A. (2026). Lider va tashkilotchi yoshlarni ijtimoiy-pedagogik qo 'llabquvvatlash. Science and Education, 7(2), 220-223.

15. Ismatullayeva, S. T. Q., & Kamolova, A. O. (2026). Pedagoglarni kasbiy rivojlanishlarida nazariy va amaliyotning ahamiyati. Science and Education, 7(2), 540-542.

16. Nuritdinova, G. I. Q., & Kamalova, A. (2026). O'SMIR YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOY KOMPOTENTLIGI. Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi, (2), 27-29.